

Ньурба улуунун үөрэбириитин салаата
Антоновкатаабы А.Г. Габышев аатынан оџону сайыннарар киин

«Дьулуруйар Ньургун Боотур» олоңхоџо
тирэбирэн оџо өркөн-өйүн сайыннарыы

Иитээччи Афанасьева А. Л. үлэтин опыта

Антоновка 2023 с.

Иһинээбитэ

Кирии тыл

1. Үлэ тирэхтэрэ

2. Үлэ практической өрүттэрэ

- **Өркөн өйү, билгэ билини (өнг, хайысха, кээмэй)олонхоҕо олобуран үөрэтии**
- **Өркөн өй, билгэ билии тутулун оҕоҕо тиэрдии**
- **Өркөн өй оонньоуларын олонхо эйгэтигэр ханыылаан туһаныы ньымалара**

3. Түмүк

4. Туһаныллыбыт литература

5. Сыһыарыылар

- **Тэрээһин конспега**
- **Оонньоулар**

Чахчы да билигинни үйэбэ эдэр ыччат сахалыы уста кээмэйдэри да, сахалыы өннөрү да (сылгы өнө, айылбаба көстүүтэ), хайысхалары да билбэттэр. Оҕолору үөрэттэххэ араас өрүтүнэн кинилэр сайдаллар: бастатан туран олонхоҕо сысталлар, иккиннэн - өркөн өйдөрө сайдар, үсүһүнэн – ийэ тыллара байар, төрдүһүнэн - билиилэрэ ханыыр.

Оҕолуун үлэ олонхо олуктарын ырытыыннан, олуктарга көстөр сахалыы кээмэйдэри, өннөрү, хайысхалары оҕо судургутук тиэрдэр гына үлэ ньымата таныллыбыт: уруһуйдатыы, оруолунан оонньуу, урамныы оонньуулар, дьаарбайыыга кэтээн көрүү у.д.а.

Үлэ ньыматакиһи ылынарын курдук илдьиритэн кэпсэммит. Сэдэхтик көстөр ньымалар манна бааллара оҕону тардара, кэрэхсэтэрэ чуолкай. Ол курдук, эйлер эргимтэлэрин, луллий иилэрин, пропп карталары олонхоҕо ханыылаан, сөп түбэһиннэрэн онгорбуттара чахчы да туһалаах эбит. Оҕолор геройдар сырыыларын, олуктар ситимнэрин, персонажтар сыһыаннарын улгумнук ылыналлар, сөбүлээн оонньуулар, оонньуу сылдьан олонхо тылын кыбытан сыһыа кэпсээн-ипсээн бараллар.

Бу үлэ өссө да салгыы сайдар чинчилээх. Олус уустук хайысханы судургутан онгорбуттара хайҕаллаах уонна махталлаах суол.

Мария Андреевна Николаева
алын кылаас учуутала

ФГОС ДО этиитинэн аныгы кэм оџото бэйэтин сааһыгар сөп тубэһэр билиилээх, толкуйдуур дьобурдаах, ситимнээх сангата сайдыбыт, тыла-өһө ыраас, хомоџой буолара ирдэнэр.

Оскуолаџа кириэн иннинэ саастаах оџону иитии – үөрэтиибырагырааммата олох сайдыытын кытта тэннэ уларыян иһэр. ФГОС ирдэбилинэн оџо саадын бырагырааммата 60% Российской, 40% региональной компоненнарга эппиэттиир буолуохтаах. Онон оџо уһуяаныгар ытыллар үлэ ис хоһооно региональной уратыны, ол эбэтэр олохтоох омук культуратын, регион климатическай, географическай уратытын киллэриэхтээх. Ити этиигэ олобуран оџону иитэр-сайыннарар үлэбитигэр олонхо этнопедагогическай төрүттэригэр тирэнэбит. Ити үлэбитигэр, ФГОС-ка этиллэринэн араас эйгэ дьүөрэлэһэн барар. Онон иитээччи специалистардыын тэннэ ыйдааџы, нэдиэлэтээџи темаларын ситимнээн үлэлиир.

Биһиги темабыт олонхоџо олобуран өнү, кээмэйи, хайысханы сахалыы билсипиннэрэн, тутта үөрэтэн оџо өркөн өйүн сайыннарыы диэн. Тоџо бу теманы ыллыбыт, тоџо диэтэххэ билигин улахан да дьон сахалыы уста кээмэйдэри билбэспититтэн. Төһө да былыргыттан баарын иһин, билинни эдэр дьон билбэттэр. Арай кырдыаџастар билэллэр. Ону уста кээмэйдэрэ татым, уустуга суоџун иһин кыра оџолорго билиһиннэрэр, үөрэтэр сыалтан ыллыбыт. Эрдэ улахан уонна бэлэмнэнии бөлөхтөн үөрэтэн саџалыыр буоллаахха, билигин орто саастаахтартан ыллыбыт. Оџо манна анардас өркөн өйө эрэ буолбакка, тыла-өһө, өй санаата сайдар. Биһиги бэйэбит бу сахалыы кээмэйдэри, хайысхалары, өңнөрү сөпкө ааттыы, тутта үөрэннэхпитинэ биирдэ оџоџо тиэрдэр кыахтаахпыт. Онон бастатан туран бэйэбит да үөрэнэбит уонна иккиһинэн, оџолор да үөрэнэллэр. Кээмэйдии үөрэнэн өссө баџар дьоннорун үөрэтиэхэтэрэ дии саныыбын.

Үлэ сүрүн соруга – оџо ийэ тылын байытыыга олонхо тылын быһааран тиэрдии, оџоџо ингэрии. Оџо өркөн өйүн, билгэ билиитин сайыннарыыга олонхоџо тирэџирэн аныгы оонһуулары туһаныы.

Үлэ тирэхтэрэ

Олонхожо сыстыы, олонхо тобул санаатын ылыны тожоостоох кэмэ – ожо саас буолар. Төһөнөн эрдэ саҕалыбыт – соччонон ордук көдүүстээх. Кыра ожо ылбаҕай, билэ-көрө сатыыра күүстээх. Кини билбэтиттэн иннибэт, сатаабатыттан толлубат, сэргии санаатаҕына харса суох түсүһэ турар. Онон ожону көбүтүөххэ, умсугутуохха эрэ кэрэх, онтон кини бэйэтэ ылынан сайдан бара турар. Олонхо ураты уустук көрүннээх айымньы, онон сорох ожожо тийэ охсубат. Ол гынан баран, манна суолу-иһи тобулан, ожо сэнээрэр, кэрэхсиир ньыматын таба тутуннахха ожо барыта олонхо эйгэтигэр киирэн олонхо тутулун, үтүө-мөкү, сырдык-харанакөстүүлэр күрэстэрин өйдүүр, ылынар.

Үлэбит үгүс көрүннэриттэн бири ырытан, наардаан көрдөрүөхпүт – ол ожо олонхону ылынытыгар өркөн өй оонньууларын туһаны буолар. Бу иһитиннэригэ биһиги маннай чинчийээччилэр, учуонайдар үлэлэрин ырыттыбыт. Онон тирэбирэн үлэ көрүк-барылын онгоһуннубун. Ити көрүк-барыттан үлэ тосхолун таһаардыбыт. Тосхолбутугар тирэбирэн күннээҕи үлэбитин торумнанан олонхожо баар саха билгэ билиитин, өркөн өйүн ожожо тиэрдэбит.

Бу үлэ тирэхтэринэн И.Павлов ыстатыйата, Е.И.Избекова, Т.П.Аммосова – ахсаан олонхожо этиилэрин туһунан быһаарыылара, саха биллиилээх дьоннорун А.Е.Кулаковскай, Г.В. Ксенофонтов, С.А. Новгородов, П.А. Ойуунускай научнай үлэлэрэбуолаллар.

Олонхо этнопедагогика чабылхай көстүүтэ буоларын профессор Волков Г.Н. тоһоҕолоон бэлиэтиир: «Өскө олонхо модун кыаҕын ожону иитигэ таба туһаннахпытына, биһиги ожо өйүн-санаатын, тылын-өһүн, дьобурун-сатабылын сайынарыахпыт...» диэн.

Онон, ожонууу сахалыы санардан омук быһыытынан кини уратытын этнопедагогика этиитинэн иитиигэ, олонхожо сахалыы элбэх тыллары-терминнэри булан туһаныахха сөп.

Уста кээмэйэ

Уста кээмэйэ икки араастаах: уста уонна үрдүк диэн.

- Устаны кээмэйдээнин саамай судургу геометрической өйдөбүл,билии. Сыысхаллаах, халбаң буолара чуолкай да буоллар, кыра кизэптээх устаны кээмэйдээнин еденицаларынан киһи этин чаастара буолаллар.

Холобура:

«Тутум» - биир сутурук үрдүгэ (түөрт тарбах кэтитэ).

«Харыс» - кизэңник атыттыллыбыт улахан уонна ортоку тарбахтар төбөлөрүн икки ардыларынааҕы ыраахха тэң уста кээмэйэ.

...*Үсхарыс* үрдүүргэ дылы буолла,
Үстутум үллэргэ дылы буолла...

«Былас»- быластыы тутуллубут илиилэр тарбахтарын төбөлөрүн икки ардыларынааҕы ыраахха тэң уста кээмэйэ (быһа холоон 150-180 см).

«Тоңонох» (хары) – тоңонохтоох тарбах иккис сүһүөбэр диэри.

«Сүөм» - эрбэх төбөтүттэн сөмүйэ төбөтүгэр диэри.

- Үрдүгү мээрэйдээнин. Бу мээрэйдээһиңнэ былыргы сахаларга мээрэй кээмэйинэн киһи этин чааһа эбэтэр киһи этин чааһын икки ардынааҕы ырааба туттуллаллара, оттон соробор үрдүгү ханнык эрэ тутуу, тиит, хайа үрдүктэригэр тэңнээн харах холооһунунан быһаарыллар.

«Былас»- 4 тоңолох

«Сүөм»- 4 тутум

«Тутум» - 4 илии.

Ол курдук, холобура, олоңхоҕо «былас», «тутум», «харыс» туһунан элбэхтик ахтыллан ааһар. Холобура:

...*Тобус былас* суһуохтаах
Туналҕаннаах ньуурдаах
Туйаарыма Куо барахсан...

...*Аҕысбылас* суһуохтаах
Айталыын Куо барахсан...

...*Бизэс былас*
Бизэҕэйэр бииллэннэ,
Алта былас
Дарайар сарыннанна...

Бу уста кээмэйдэрбит икки араастаахтар эбит. Холобура, «былас» үөһэ этиллибитин курдук быласты туппуттар уонна бииригэр «4 тоҕолох» диэн. Ону оҕо эмиэ өйдүөх тустаах.

Ити олонхоҕо баар уста кээмэйдэри оҕолор иллэц да кэмнэригэр, ордук хамсаныылаах оонньуу кэмигэр тутталлар. Эппипит курдук нэдиэлэбит темаларга араасаллар. Ол темабытыгар сөп түбэһиннэрэн бу кээмэйдэрбитин киллэрэбит, туттабыт. Холобура, “Ийэ”, “Балык”, “Байанай”, “Идэһэ” нэдиэлэтигэр “былас”, “тутум”, “илии” диэн кээмэйдэри туттуохха сөп. “Идэһэ” нэдиэлэтигэр эмис убаһа, ынах дьыңнээх хаһатын аҕалан оҕолорго кээмэйдэтэбин. Оҕолор ордук бэйэлэрэ тутан-хабан көрдөхтөрүнэ ылыналлар, өйдүүлэр. Ордук кыргыттар суһуохтарын мээрэйдииллэрин, кимиэнэ уһунун тэннииллэрин сөбүлүүллэр. Бастаан уолаттар харахтарынан холоон көрөн «Ким суһуоҕа уһунуй?» диэн оонньуу быһыытынан мөккүһэн быһаараллар. Онтон мээрэйдээн көрбүппүт, онуоха икки уол сөпкө таайаннар хоппуттара. Итинник мээрэйдээн бөлөххө ханнык кыыс саамай уһун суһуохтаабын быһаарбыттара.

Уонна иллэң кэмңэ эмиэ быа, скакалка, остуол атаҕа, ыскаап үрдүгэ хас сутурук, хас тоҕолох, төһө атыл буолбутун остуолга эбэтэр муостаҕа уураннар, онтон линейканнан кээмэйдээн төһө буолбутун хортуонка быһан көрөнөр быһаараллар. Итинник мээрэйдээн наһаа астыналлар. Ол курдук, “бухатыырдарбыт” араҕас илгэни ингэринэн күүс ылан үллэ улааппыттарын солбук бэлиэннэн (условная мерка) кээмэйдээн, уруһуйдаан төһө буолбутун көрөн сөбүлөлөр. Чахчы да улааталлар эбит диэн түмүккэ кэллэлэр.

Итинник гынан оҕо олонхо кээмэйин илэ харабынан көрөн, илиитинэн тутан-хабан олонхо уу сахалыы этиилэрин өйдөөн-дьүүллээн ылынар. Ити ылыныыта кини ийэ тылын ингэриниитигэр тирэх буолар.

Хайысха

Хайысханы эмиэ үөрэттиллэр, элбэхтик тутталлар: *илин, арҕаа, собуруу, хоту халааннар; үөһэңни-аллараангы* үс биис уустара; *уңа-хаңасилиитигэр* уо.д.а.

Дьон бэрт өрдөөбүттэн күн ортотун саҕана күн мэлдьи биир сиргэ буоларын, оттон күлүк наар биир хайысхаҕа түһэрин бэлиэтии көрбүттэрэ.

Хаһан бағарар, кыһын да, сайын да эбэтэр саас да, күһүн да буоллун, күн ортотугар күн тус собуруу турар, оттон күлүк собурууттан хоту диэки түһэр.

Өскөтө күрүлүүр күн ортото күлүгү батыһа хайыһан турдахха, инники – хоту, кэнники – собуруу, уңа – илин, хаңас – арҕаа буолаллар.

Холобура, ити хайысхалары олоңхоҕо маннык быһаараллар: илин халлаан Айыы халлаанын саамай оройун курдук ойууланар, Айыы халлааннарыттан саамай чэпчэкилэрэ, сырдыктара уонна сылаастара. Бу халлаан саамай бастакы халлаан, атын халлааннар бу халлаанҥа тирэнэн үөскээбиттэр. Ол иһин бу халлаан Айыы суолун сүнньэ буолбут. Ийэ кут Үрүң Аар Тойон тыһыныттан үөскээн илин халлаан устун Орто дойдуга түспүт. Ол иһин бу халлаан туох баар тыһынар тыһыннаах үөскүүр өңнөөх төрдө буолбут. Ити курдук илин халлаан киһи барҕатын төрдүн үөскэтэр. Холобура,

Самантан тус *илин*диэки бардахха
Сандаллаах сатыы маҕан халлаан
Сарыы таңас курдук
Таңнары намылһыан түһүүтүгэр...

Абааһы өттүн саамай дьаарайа алдьархайдаах арҕаа халлаан диэн ааттаммыт. Бу халлаан курдук ыарахан, хараҥа уонна тымныы халлаан суох. Ол иһин алдьархайдаах Аллараа дойду анаарыйар түгэҕэ буолбут. Холобура,

...*Арҕаа* халлаан алын кырыытынан
Адъарайым уола субурус гынан хаалла...

Собурууну халлаан Айыы өрүтүн иккис халлаана, кини Дьөһөгөй таңаралаах. Бу халлаанҥа атыр сылгы инңэрсийэ турар, илин халлааннааҕар арыый намыһах уонна ыарахан, сырдыга арыый амныа, сылааһа арыый тийибэт. Собурууну халлаан илин халлаан күлүгүн быһыытынан үөскээбит. Бу халлаан салгын кут төрдө буолбут. Холобура,

...*Собуруу* соххор холорук халлаанҥа,
Оботтоох уот-чупчурҕа дойдуга
Олохсуйбуттара үһү...

Онтон хотугу халлаан илин халлаан хаңас өттүгэр Ынахсыт таңаралаах үөскээбит. Бу халлаан атын халлааннардааҕар арыый ыарахан, сырдыга уонна

сылааһа эмиэ арыый амныа. Ол иһин атын халлааннардааҕар намыһах буолбут.

Хотугу Айыы халлаана буор кут төрдө буолбут. Холобура,

... Хоту хорумньулаах халлаан
Холоруктуу олорор кунуһуттан...

...Үс саха үөскээн-төрүүн тэнийбитин,
Үөһэнги-аллараангы үс биис уустара
Үөскээбит үһүйээннэрин үтүктэн кээспит...

...*Аллараа* адьарай аймахтарын,
Анаарыйар атыыр ааттаахтарын...

...Үлүскэннээх *үөһээ* биис уустара
Үөрбэйэ көтөр күннэригэр,
Ааспыт алдьархайдаах дьылым
Анаарыйар анараа таһаатыгар
Алдьархайдаах *аллараа* биис уустара
Анайа сүүрэр күннэригэр...

...Хотун дьахтар буолан
Налыс гына түстэ,
Наскыл-нусхал хаамта...
Уңа илиитигэр
Уордаах уол *оҕо* сүрүн
Түүлээх ох оңорон
Түүрэ туппутунан,
Кыыс *оҕо* сүрүн,
Кыптый оңорон
Хаңас илиитигэр
Хам харбаабытынан
Көмүс уйаларыгар,
Көй уруктарыгар
Көтөн түһэн саймыһыппытынан барда...

...Күннүк сиртэн
Күлүмүрдээн көстөр
Көмүс дьиэлэрин,
Хаңас өттүн
Хайа харбаан,
Илин өттүн
Ииннэри охсон...

Бу маннык олонхоҕо баар хайысхалары оонньуу быһыытынан киллэрэн бириэххэ сөп. Холобура, олонхо олугар баар харгыстаах түгэнтэн тахсарыгар оҕо

илин, арбаа, собуруу, хоту диэн хайысханы күн тахсарынан быһаарыан сөп. Ону таһынан, оҕону компаһы сатаан туттарга, мас лабаатыынан хоту-собуруу хайысханы көрдөрө үөрэтиллэр. Тас эйгэбэ, айылбаа оҕо хайысханы билиитэйдүүрэ кини олонхо тойугун, олукар ис хоһооннорун арааран истэригэр, ылынарыгарчачы көмөлөөх, туһалаах буолар.

Өң

Олоңхоҕо эппипит курдук өң эмиэ баар. Оннобиир хайысхатынан олоңхо атын ойуулаан - дьүһүйүүлэригэр көстөр.

Сылгыны өңүнэн дьүһүнүн ырытан көрүүгэ, саха сылгытын өңүнэн дьүһүнэ аан дойдуга баар сылгыны өңүнэн араастааһын номенклатуратын барытын хабар. Былыргыттан төрүттээх боруодалар өңнөрүнэн дьүһүннэрин арааһа уонна эгэлгэтэ эмиэ элбэх буолара биллэр [Уханов С.В., и др., 1993]. Холобур, культурнай боруодалар сүрүн өңнөрүнэн дьүһүннэрин арааһа 3-4 эрэ буолар (кугас, тураҕас, араҕас уонна көбөччөр).

Сахалар былыр сылгыны өңүнэн дьүһүнүн эгэлгэтин ымпыктаан-чымпыктаан, ойууланн-дьүһүннээн атын оннук дьүһүннээх сылгыттан уратытын араараллара. Онуоха эбии ойуулаан-дьүһүннээн көрдөрөллөрө. Туттарга өйдөнүмтүө буоллун диэн, хас өңүнэн дьүһүн аайы сылгы өңнөөх хаартыскаларынан көрөн сирдэтэн сылгы өңүнэн дьүһүнүн табатык суруйууларын ситиһэбит. Холобура:

Хара (вороная) – сылгы этэ-сиинэ баһыттан атаҕар дылы барыта хара өңнөөх.

...Дьулусханныах дьулуо маңан халлаан
Дьураатыгар тура төрүөбүт
Дьулусхан субуйа сүүрүк
Дьураа хара аттаах
Дьулуруйар Ньургун Боотур обургу...

Тураҕас (гнедая) - сылгы төбөтө уонна сүрүн миэстэлэринэн өңө сырдык өһөх(шоколад) курдук; сиэлэ, кутуруга, тыстара харалар. Сахалар сырдык тураҕас сылгы хараңа тураҕастан уратыта диэн өрөбөтө, быттыга, хонноҕо, тумса сырдаан (туртайан) көстөллөр, атын миэстэтэ кытарымтыйан көстөр.

...Тураҕас дьоруо аттаах
Туналбаннаах ньуурдаах
Туйаарыма Куо барахсан...

Көбөччөр, бороң (серая) – көбөччөр сылгы дьүһүнэ кини туох баар миэстэлэригэр үрүң уонна хара түүлэр булкааһа үүммүттэриттэн үөскүүр.

...Күүстээх-уохтаах,
Күөнэ *көбөччөр* аттаах
Күн Дьирибинэ бухатыыр...

Буулуур (чалый) – буулуур дьүһүн сылгы сүрүн дьүһүнүн үөскэтэр өңнөөх түүтүгэр (кугас, тураҕас, хара түүлэргэ), төбөтүттэн уонна атахтарыттан ураты миэстэлэригэр, маңан түүлэр эриэ дэхсик булкуспуттарыттан үөскүүр. Холобур, кугас уонна тураҕас дьүһүннэргэ маңан түүлэр булкуһан *кыһыл буулууру (рыже-чалая)*.

...Кыргыһыга миинэр
Кыһыл буулуур аттаах,
Кыырыктаах үнүү кымныылаах
Кыыс оҕо Кырыытынай-Тыкаарай,
Кылааннаах Кыыс Ньургун!..

Халарык дьабыл–сылгы саннын хаптаҕайыгар эбэтэр моонньугар сүрүн өнүттэн туспа (үксүн хараҥа) дьүһүннээх улахан ойуу, түргэнник хамсанар биир сиргэ турбат холоруктана турар ат.

...*Халарык дьабыл аттаах*
Хаан Дьаргыстай обургу...

Халлаан Хара Маҥаастайа – маңан төбөлөөх түүннү халлаан харатын курдук өңнөөх сылгы.

...Хатааһын чолбон харахтаах
Хатаҥа чуор туйахтаах
Халлаан Хара Маҥаастайа диэн
Ааттаах аты киллэрбиттэрэ...

Суордаайы Хара ат –суор өнүн курдук хара өңнөөх ат (Суодалба уол ата)

Үрүмэччи маҕан ат – барыта маҕан ат.

...Үс үүт бүтэйи
Үрдүнэн көстөр
Үрүмэччи маҕан аттаах
Үрүң Уолан барахсаны...

...Ийиэхсит ийэ хотун

Тунальйар туус маңан
Туналы Дьоруо диэн аттаах
Аналлаах атын аҕалан баран,..

...*Уот садаҕа моҕой* аттаах,
Уол оҕо одьунаас бэрдэ
Уот Уһуму, Тоң Дуурай обургу...

Олонхоттон аттар өннөрүн ылбышпыт, тоҕо диэтэххэ, билинни киһи өн сахалыы хайдах этиллэрин билбэттээн. Оҕону кыра сааһыттан үөрэттэххэ инникитин табыгастаахтык өннөрүдүһүннүө дуу диэн ыллыбыт.

Онон бастатан туран, араас өннөөх сылгы ойуутуноҕолордуун көрөбүт, сэхэргэһэбит, ырытабат, уруһуйдуубут. Уонна сылгыһыты ыныран кэпсэтиэххэ сөп. Онтон сылгылаах ыалга баран дыин өнүн көрүөххэ сөп. Ол дьаарбайыыга ыал аҕатыныныран кэпсэтиннэрдэххэ ордук. Оҕо сылгыны дыиннээхтик илэ бэйэтинэн көрөрө ордук. Бу өннөрүоҕо дьэнкэтик быһаарараолонхо геройдарын билсэригэр, ааттарын өйдүүрүгэр, таба этэригэр тирэх буолар.

Олонхоттун халлааны, айылҕаны эмиэ дьүһүйэригэр өннөрү туттар. Холобура,

...*Алтан* от анһан тахсыбыт
Араҕас туой буор ардайдаах,
Үкэр күөх *от* үтүөхтээбит,
Үрүң туой буор үрүттээх...

...Үс *үүт-маҕан* булгунһах
Үрүт-өттүгэр
Үүнэн турар
Илибирэс сэбирдэхтээх,
Икки салаалаах
Нуоҕай *маҕан* хатың...

...*Тобус* добун маңан халлаан
Тордуйалаах уу курдук долгуйда,
Туһахта оннун саңа
Туналһана көстүбэт гына-
Үрүң былыт үөрдүстэ,
Хара былыт ханыыласта,
Хонор былыт холбосто...

... Тобурах тохтооботох
Толомон *маҕан* толоонугар-
Үрдүк мындаалаах,

Үтүө быһыылаах,
Үрүң көмүс түмэчилээх,
Хара көмүс хатырыктаах,
Чункунуур мутуктаах,
Лоруор көмүс туорахтаах,
Тыала суохха тыалыран,
Салыбырыы-илибирии турар,
Нэлэмэн көмүс сэбирдэхтээх,
Айдам аарык аҕыс салаалаах
Аар-лууп мас диэн
Ананан айыллан үөскээбит эбит...

Олонхонут аттары, айылҕаны, халлааны эрэ буолбакка кинини эмиэ ойуулаан-дьүһүйэр, холобура,

...Танаралаах халлааным
Тахсан эрэр күнун
Туналҕанын курдук
Туналҕаннаах ньуурдаах,
Киирэн эрэр күнүм
Килбиэнин курдук
Килбиэннээх сирэйдээх,
Имин хаана оонньообут
Илбиэнэ көмүс иэдэстээх...
... Уостаах – тииһэ
Турталдьыйан көстөр...
... Күөх ньамах бытыктаах,
Көрөн хара дьүһүннээх...

Оҕолор истибиттэрин уруһуйдуулар, олонхоҕо этиллибиттараас матырыйаалтан илииннэн онороллор. Коллаж-ойуу, пазыллары, кубиктары олонхо олугунан хомуйаллар. Оруоллаах оонньоуларыгар эмиэ сахалыы кээмэйдэриһыйа киллэрэн бараллар. Онно барытыгар олонхо эгэлгэ өгүн, ахсаанын, хайысхатын, кээмэийин тутталлар.

Итинник араасбилиини олонхоттон төһө баҕарар ылыахха сөп. Эппиппит курдук сахалыы өгү ити кэннэ хайаан билиэ суохпутуй! Дьэ билэр буоллахпыт. Оҕо тылын саппааһа байа түһэр, уустаан-ураннаан кэпсииргэ үөрэнэр; өг эгэлгэтин туттан уруһуйдуур буолар.

Өркөн өй оонньуутунан олоңхо ситимин уонна тутулун оҕоҕо тиэрдии,

Аныгы кэмнэ билии-көрүү эйгэтэ үрдүк тэтимнээхтик сайдар. Оҕо саңаттан-саңаны өйдүүрүн, саныырын, бэйэтэ анааран, ырытан ылынарын, хас да суолтан талан быһаарын, бэйэтин кыабынан айа холонорун ситиһии иитээччи сүрүн соругунан буолар. Оҕо өйүн-санаатын, тылын-өһүн, айар дьобурун иитээччи сайыннараыгар олоңхо улахан төһүү буолар.

Олоңхо курдук улахан, киэң айымньыны оҕо өйүгэр түмэн биир ситим онорон оонньоотон үөрэттэххэ ордук кэрэхсиир, чиңник ылынар, айар дьобурун сайыннараар. Ис санаатын, айбытын тийимтиэ гынан кэпсиир буолар.

Оҕо олоңхо олуктарын ситимниригэр, геройдар сыһыаннарын өйдүүрүгэр манньк ньымалары туттабыт:

1. Луллий иилэрэ.
2. Пропп карталара.
3. Морфологическай карта, таблица.
4. Коллаж араас көрүнүн.
5. Бэйэни олоңхо геройун оннугар туруоран көрүү.
6. Эйлер эргимтэтэ.

Оонньоу соруга

- Луллий иилэринэн уонна Эйлер эргимтэлэринэн оонньоон олоңхо геройдарын аймахтыыларын, үс дойдуннан кимнээх сылдыбалларын быһаараллар.
- Пропп – карталары туттарбытыгар аан бастаан анал бэлиэлэр тугу этэллэрин, олоңхо ханнык кестүүтүн көрдөрөллөрүн тиэрдэбит. Ону сэргэ оҕо бэйэтэ бэлиэ айан оңороругар үөрэтэбит. Оҕо хас да олоңхону билсэн баран пропп карталарын бутуйан атын олоңхону бэйэтэ көңүлүнэн айан кэпсиир.

- Морфологической картаны, таблицаны пропп карта ойууларыгар тирэбирэн эбэтэр атыны эбии уруһуйдаан баран ситимнээн кэпсээтэбинэ оҕо ордук астынар эбит.
- Коллажинтерактивной доскаҕа (фланелеграфка) оңорон өрө-таңнары ойуулары уран олонхо атын вариантын айаллар.
- Бэйэни олоңхо геройун оннугар туруоран көрүүгэ оҕо олоңхо иһигэр бэйэтэ сылдыар курдук өйүгэр оңорон көрдөһүнэ, кэпсээтэбинэ геройдар сыһыаннаһыыларын, олонхо түгэннэрин ордук өйдүүр.

Оҕо олоңхону айарыгар маннык түһүмэхтэри ааһар

1. Сыһа-халты оңорбутун көннөрүнээһинэ.
2. Урут айыллыбыкка олоһурааһына.
3. Өйүн күүскэ үлэлэтиэхтээх.
4. Суоҕу баар курдук көрөн айарыгар өйдөөн-дьүүллээн оңорооһуна.

Олоңхону айарга биһиги ТРИЗ-кэ тирэбирэн ыытабыт.

ТРИЗ дэвиһэ – «тугу баһараргын саңарыаххын сөп»-оҕо көңүл, сыһа халты саңарыам диэн куттаммакка, толлубакка кэпсээһинэ, аһааһына оҕо сүрүн тирэн буолар.

Оҕо олоңхо геройдарын майгыларын, быһыыларын-таһааларын сөбүлүүрүнэн, бэйэтэ билэринэн уларытан, бэйэтин ол геройдар оннуларыгар туруоран атын олоңхону ылыныыта судургутуйар.

Оҕо айарыгар баар буолуохтаахтар.

1. Сыал-сорук туруорааһына.
2. Ол сыалын-соругун ситиһэригэр программа оңостон кэтэнэн көрөөһүнэ.
3. Баһаран туран ол былаанынан дьарыктанааһына.
4. Сыалын ситиһэригэр араас ньымалары тутууһуна.
5. Бэйэтин санаатын, көрүүтүн атыттар ылымматахтарына туруулаһааһына.
6. Түмүгэ туруоруллубут сыалы кыта сөпсөһөөһүнэ.
7. Биир эрэ сөптөөх этииннэн, быһаарыыннан муңурдаммакка быһаарыы хас да көрүнүн булуута.

8. Саңаны айарыгар урут билбитигэр тирэбирэн уларытан, ситэрэн сонун көрүүлээх оңоруохтаах.

Түмүк

Түмүктээн эттэххэ,оҕо олонхо тылын өйдүүрүгэр, ингэриниитигэр маннай сөптөөх эйгэ тэриллиэхтээх. Сэдэхтик туттуллар тыллары судургутан, оҕоо тийимтиэ гына көрдөрөн-иһитиннэрэн, бэйэтигэр туттаран-онорторон быһаарыллар. Ол кэнниттэн оҕону олонхону истэ,олонхо тылынан сангарарга иитии-үөрэтии барыахтаах.

Олонхо тылын-өһүн оҕо өйдүүрүгэр, ис хоһоонун ылынарыгар, олуктарын болҕойон истэригэр араас ньымалары туттабыт. Онтон биирдэстэрэ өркөн өй оонньуулар буолар.А.П.Маркова этэринэн «оҕолор олонхо ис хоһоонун оонньуу нөнгүө түргэнник ылыналлар...» диэн.

Өйү сытыылыыр, арыйар уһулуччу айымньы олонхо баарын билигин болҕойон уһуяааңна уонна салҕыы оскуолаҕа олонхону киэңник үөрэтэн эрэллэр. Биһиги уһуяааммытыгар олонхону үөрэппиппит ыраатта. Ол оҕолорбут салгыы оскуолаҕа баран эмиэ төрут культураҕа олус сыстаҕастар эбит уонна араас айар студияларга ситиһиилээхтик кытталлар. Кинилэр омук быһыытынан бэйэлэрин билиниилэрэ, ийэ тылынан хомоҕойдук санарыылар дьону үөрдэр. Ону төрөппүттэр уонна учууталлар детсадка тоҕоостоох кэмнэ оҕо уһуулан итиннэ олук уурулунна диэн бэлиэтииллэр.

Онно сизттэрэн олонхоҕоараас логической оонньууларыхомуйдубут, эбэн-сабан айан биэрдибит.

Туһаныллыбыт литература

1. Аммосов Т.П. Математические знания и представления якутов. Ч1. – Якутск: Нац.кн.изд «Бичик», 1994. – 72с.
2. Бабкина Н.В. Развивающие игры с элементами логики (системный курс развивающих занятий для младших школьников) – М.: Изд. «Институт практич.психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1998.-64с.
3. Избекова Е.И. Числительное в олонхо: структура и семантика: монография. – Якутск: Изд.дом СВФУ, 2014.-152с.
4. Олонхо уран тыла: ойуулаах тылдыт/ Саха Респ. Үөрэбин м.вота, Саха Респ.националь.оскуолаларын инс-та;[тылдыты онордулар В.В.Аммосова уо.д.а., редкол.: С.С.Семенова уо.д.а.; науч.консультант Н.Н.Ефремов, филол.н.д.; худож. М.С.Попова]. – Дьокуускай: Компания «Дани Алмас», 2010. – 176с.
5. Петрова Т.И., Шишигина В.Р. Саха төрүт культурата. Ч2. – Дь.: 1992.
6. Петрова А.И., Габышева С.А. Саха мындыр суота/А.И.Петрова уо.д.а.; науч.ред.А.И.Петрова, пед.н.д., проф.; тылбаасчыт М.Ф.Максимова; В.Ноева, Нь.Ябловская уруһуйдара/. – Дьокуускай: Бичик, 2012. – 72с.
7. Попова Г.С. Муңха олоңхото ,Г.С.Попова – Санаайа; (эппиэттиир ред.филол.н.д., проф. Б.Н.Попов) – Дьокуускай: Бичик, 2010. – 184с.
8. Репина Г.А. Математическое моделирование на плоскости со старшими дошкольниками. Пособие для педагогов и родителей. – СПб.: ООО «Изд. «ДЕТСТВО - ПРЕСС», 2011. – 112с.
9. Саха төрүт культурата. II чааһа. Учууталга көмө. – Дьокуускай: Саха республикатын национальной кинигэ изд-вота, 1992. – 80с.
10. Софронова А.Д. Оҕо уонна олоңхо: респ.науч.-практ.семинар матырыйааллара, ахсынньы 3-4 күннэрэ, 2008с./хомуйан оңордо А.Д.Софронова/. – Дьокуускай: Компания «Дани Алмас», 2009. – 64с. («олоңхо педагогиката» серия).
11. Тумус Мэхээлэ, Бааһынай Баһылай. Сабарай ахсаана. Дь.: 73с.
12. Тосхол: национальной оҕо тэрилтэтин базовой программата /Саха Респ.Үөрэбин м-вота: (программаны оңордулар: М.Н.Харитонова уо.д.а.) – 3-с тахс. – Дьокуускай: «Медиа-холдинг «Якутия», 2009. – 72с.

13. Ф.Папи, Ж.Папи. Дети и графы. Обучение детей 6 возраста математическим понятиям. Брюссель-Монреаль-Париж, 1968. Пер.с франц. М., «Педагогика», 1974с.

Сыһыарыылар

- 1. «Кырыллыбыттан хартыынаны хомуй»**

Соруга: логичекай, дьүһүнннр өйүн, токкуйдуур, ситимнээн кэпсиир дьобурдарын сайыннары.

Тэрилэ: өлүүкэбэ кырыллыбыт олонхо олохтоохторо, сирэ-дойдута, олуктар (ойуулар).

Хаамыыта:

I түһүмэх: өлүүкэбэ кырыллыбыт ойууну хомуйуу, онтон онуылынан ис хоһоонун кэпсээһин.

II түһүмэх: өлүүкэ ахсаана элбээһинэ.

III түһүмэх: туора-маары кырыллыбыты хомуйуулар.

IV түһүмэх: бириэмэбэ хомуйуу (тургэтэтэн).

2. «Олонхо олохтоохторун күлүктэрин таай»

Соруга: 0-5 дылы кэриискэ ахсааны хатылааһын, оҕо ырынгалаан араарар дьобурун сайыннары.

Тэрилэ: кумаабынан кырыллыбыт олонхо олохтоохторун омоонноро.

Хаамыыта: олонхо олохтоохторун саастарынан (унуохтарынан) сааһылаан уур, омоон үрдүгэр сөп түбэхэр сыыппараны уураллар.

3. «Бухатыыр», «Олонхо ата» уо.д.а.

Соруга: геометр фигуралары чингэтии, сөпкө ааттыы үөрэнии, токкуйдуур, айар дьобурун сайыннары.

Тэрилэ: геометр фигуралар.

Хаамыыта: геометрическай фигураларынан оҕолор бухатыыры, бухатыыр атын, Туйаарыма Куону, уо.д.а. айан оңорооһуннара уонна хас, ханнык геом фигуранан оңорбуттарын кэпсээһиннэрэ.

4. Конструкторынан, легоннан оонньуулар

Соруга: айар, токкуйдуур дьобурун сайыннары.

Тэрилэ: конструктор, леги.

Хаамыыта: оҕолор конструкторынан, легоннан олонхо олохтоохторун айан оңоруулар. Өңүн дьүөрэлээн сөпкө оңоруулар.

5. Графтарынан оонньоу

1 туһумэх

Соруга: Графтары билиһиннэри. Бэйэлэрин ини-биилэрин, аҕыс –балыстарын, убайдарын-эдьийдэрин графтарынан бэлиэтээн кэпсииллэрин ситиһии.

Тэрилэ: альбом лиистэрэ, халлаан күөх, от күөх, хара, кыһыл өгнөөх фломастердар.

Хаамыыта: а) Ини-биилэри, аҕыс-балыстары анал бэлиэннэн көрдөрүү: иитээччи дуоскаҕа икки точканы уруһуйдуур уонна хайа точка кыыс буолуон сөбүн, хайата кини убайа буолуон сөбүн быһаартарар. Ол кыайан быһаарыллыбатын оҕолор өйдүүллэр. Иитээччи икки точкаттан биирин кыыс диэн бэлиэтиир уонна убайын кыыстан барар от күөх стрелканын көрдөрөр, онтон балтын уолтан барар стрелканын бэлиэтиир. Ити кэннэ оҕолор тэтэрээттэригэр убайдарын, эдьийдэрин, балтыларын, сурустарын от күөх уонна кыһыл стрелканын сөп түбэһиннэрэн бэлиэтииллэрин.

2 туһумэх

Соруга: Олонхо дойдularын олохтоохторун туһунан оҕо билиитин чөкөтүү. Уруулар сахалыы ааттарын билиһиннэри.

Тэрилэ: альбом лиистэрэ, халлаан күөх, от күөх, хара, кыһыл өгнөөх фломастердар.

Хаамыыта: Олонхо үс дойдутун үс төгүрүгүнэн бэлиэтииллэр: үөһээ дойдуну-халлаан күөх өгүнэн, орто дойдуну-от күөх өгүнэн, аллара дойдуну- хара өгүнэн. Төгүрүктэр истэригэр графтарынан уруулары бэлиэтииллэр. Холобур: орто дойдуга Күн Дьырибинэ балта Туйаарыма Куо, кини суруһа - Күн Дьырибинэ диэн; үөһээ-дойдуга Ньургун Боотур, Үрүн Уолан балтылара Айталыын Куо, онтон кини сурустара Ньургун Боотур, Үрүн Уолан буолар диэн өйдүөхтээх.

6. Эйлер эргимтэлэрэ:

Соруга: Үс дойду олонхо геройдарын туһунан билиилэрин чингэтии.

Тэрилэ: үс эргимтэ: халлаан күөх, от күөх, хара өгнөөх; геройдары бэлиэтиир геометрической фигуралар.

Ооньуу быраабылата: оҕолорго дойдулар бэлиэлэрин: халлаан күөх эргимтэ-үөһээ дойду, от күөх эргимтэ- орто дойду, хара эргимтэ –аллараа дойду; олохтоохтор бэлиэлэрин: төгүрүк- үөһээ дойду олохтооҕо, ньолбуһах- орто дойду олохтооҕо, үс муннук- аллараа дойду олохтооҕо диэн билиһиннэрии.

Хаамыыта: оҕолор эргимтэлэр уонна фигуралар тугу бэлиэтииллэрин этэллэр. Бөлөхтөргө араһан, оҕолор фигуралары сөптөөх дойдуларыгар уураллар. Тоҕо онно уурбуттарын быһаараллар.

7. «Быһа охсуһар дойдулар»

1. Ооньуу инньинэ икки быһа охсуспут дойдулар истэригэр хас түөлбэ баара чуолкайданар.

Холобур: орто уонна аллараа дойдулар быһа охсуһуулар көрүллэр.

Оҕолор орто уонна аллараа дойдулар истэригэр баар түөлбэни уонна орто дойду иһигэр, аллараа дойду иһигэр баар түөлбэни булаллар.

2. Ол кэnnэ оҕолор олохтоохтору дойдуларынан наардыылар. Оҕолор болҕомтолоро маннайгы түөлбэҕэ тардылар: бу манна икки дойдунан иккиэннэринэн сылдыбыт геройдары уураллар.

3. Ооньуу олон оҕолор ханнык түөлбэҕэ тугу, тоҕо уурбуттарын сиһилии быһаараллар.

8. «Үс дойду»

1. Аан маннай ағыс быһа охсуспут түөлбэни хайдах ааттыахха сөбүн кэпсэнэр (бастакы - үс дойду иһэ, иккис – үөһэ уонна аллараа дойдулар истэрэ, ол гынан баран орто дойду таһа, ..., ахсыс – бары дойдулар тастара).

2. Бу кэnnэ, эмиэ икки эргимтэлээх оонньууга курдук, оҕолор геройдары сөптөөх дойдуларыгар уураллар. Оҕолор болҕомтолоро икки эбэтэр үс дойду быһа охсуспут уобаластарыгар тардыллар. Холобур: орто уонна аллараа дойдулар истэригэр Туйаарыма Куо, Күн Дьырибинэ, Уот Уһутаакы фигуралара ууруллаллар. Ууран баран оҕолор ханнык геройы ханна уонна тоҕо уурбуттарын быһаараллар.

9. Пропи карталар.

Сорууга: болҕомтолорун, айар дьобурдарын сайыннарыы.

Тэрилэ: өннөөх ойуулаах уонна анал бэлиэлээх карталар.

Быраабылата: өннөөх ойуулаах карталарынан олонхо ис хоһоонун билиһиннэрэн баран, анал бэлиэлээх карталар көмөлөрүнэн оҕолор бэйэлэрэ кэпсииллэр.

Хаамыыта: олонхо ис хоһоонун билиһиннэрэн баран, иитээччи оҕолордуун айымньыны олуктарга үллэрэр. Хас биирдии олукка аат толкуйдууллар. Оҕолорго билбэт, сана олугу билиһиннэрэргэ биир дьарыкка 3-5 картаттан элбэх туттуллубат. Кэлинни дьарыктарга оҕолор кыра-кыралаан карта комплекын барытын туһаналлар.

Тэрээһин технологическай картата

Түһүмэх	Иитээччи дьайыыта	Оҕо дьайыыта	Үлэ ньымата	Сабаҕаланар түмүк
Кирии түһүмэх	Иитээччи таабырын	Оҕолор сөп түбэхэр өңнөрүн булан	Таабырын таайсыы	Оҕолор олонхо атын өңүн

	таайтарар	тураллар.		булаллар.
Сүрүн түһүмэх	1. аттар омооннорун уруһуйдатыыны тэрийэр	Оҕо ат омоонун уруһуйдааһына	Уруһуйдаатыы	Уруһуйдуур үөрүүэбэ тупсар. Ат омоонун билиитэ чуолкайданар
	2. Кырыллыбыт өлүүкэни холботон бүтүнү таһаартаран Аттарыыны тэрийи	Өлүүкэттэн бүтүнү оҕо оңорор, ат густаах хаһаайынын билиитэ	Дидакт./оонньуу – кырыллыбыты холбоохун	Толкуйдуур дьобура, өлүүкэбэ сыһыаран бүтүнү өйүгэр оңорон көрүүтэ сайдар
	3. Иитээччи хамсаныылаах онньууну тэрийэн бытар	Оҕо хамс.оонньууга сигнал быһыытынан сыыппараны оннугар булларан туруорар	Хамс./оонньуу «Оннугун булан тур»	Оҕо сыыппараны билиитэ чиниир, кэриискэ ахсааны өйдөөһүнэ чопчуланар
	5. Оҕолорго маҕан кумаакыттан кырыллыбыт сурааһыннары биэрэн уңа-хаңас, үөһээ-аллараа, биирдии-иккили и сурааһыны ууруң диэн иитээччи этэр	Оҕолор кырыллыбыт сурааһыннары ылан иитээччи этиитинэн, уурталаан ат омоонун таһаараллар	Графической диктант	Оҕо хайысханы көнө ньуурга сөпкө быһаарыыга эрчиллэр
	Түмүк түһүмэх	Сиэн-уолга бэлэх оңорууну иитээччи тэрийэр	Оҕо бэриллибит геометр.фигуралары наардаан аттарар, килийдээн сыһыарар, олоңхо аттарын омоонун таһааран кэпсиир	Геометрической фигураларынан аттарыы

				кэпсиир үөрүйэбэ сайддыта
--	--	--	--	---------------------------------

Оркөн өй оонньуулар.

Сыала: Олоңхо олугун оҕо ылыныытын бэрэбиэркэлээһин.Сабарай кээмээйин билиһиннэриин. Былыр сахалар оонньууларыгарда ахсааны тутталларын өйдөтүү.

I түһүмэх: Эйлер эргимтэтэ.

1. Биһиги билигин Эйлер эргимтэтин туһунан орто уонна аллараа дойдулары оңоруохпут.

Аллараа дойдуттан Уот Уһутаакы орто дойдуга тахсан кими уорбутай? (Туйаарыма Куо). Уот Уһутаакы суолун хара фломастерынан, Туйаарыма Куо суолун кыһыл фломастерынан көрдөрөбүт.

ТуйаарымаКуону ким быһыны барбытай?(Күүстээх Уохтаах Күөнэ көбөччөр аттаах Күн Дьырибинэ), онтон ким барбытай?(Үрүң Уолан). Онтон ким барбытай? (Дьураа хара аттаах Дьулуруйар Ньургун Боотур).

Дьулуруйар Ньургун Боотур төннөн кэлбитэ дуо? Ону көрдөрүң. Кини кимнээҕи быһаабытай?

2. Пропп карталары ууран баран түһүмэҕи бэйэлэрин тылларынан кэпсииллэр. Үс күлүк көстөрүн кытта кыыс оҕо кыламмыт саңата иһиллэн хаалла. Ньургун Боотур:Түңнэри холорук, Тимир Дьыгистэй уоран талан барбыккынымса баттаан ыламмын, уодьуганыы тардыабым.

Тимир Дьыгистэй: Дьулуруйар Ньургун Боотуртан абыс былас суһуохтаах Айталы Куону көрөр харабын дьуккэтин, көтүрдэр тиһин миилэтин уоран -талаан иһэбин.

II түһүмэх: Остуол театрынан Ньургун Боотур бултааһына олугу кэпсээһин.

1. Ньургун Боотур үрэҕи туорууругар тиргил тиити суллаан сүгэн аҕалан үрэҕи туора бырабар. (Биэс былас уһунаах далаһа бырабыы). Кутаа уоту оттор.Алгыыр.

2. Байанай биирдэ-иккитэ көтүөлээн бэргэхэтэ көстөн аһар. Буур тайах иннигэр киирэн биэрэр.Ону астаан сүгэн дьыэтигэр илдэр. Ону буһарар.

3. Оҕолор остуол тула олорон эттэрин эмиһин кэмнииллэр.Сабарай ахсааны билсэллэр.(биир илии, икки илии, үс илии, тутум, суор холо). Эттэрин сыатын кэмнииллэр.

4. Үрүң Уолан сибизһэй эти Саха Саарын тойоннооххо илдэр уонна холондоорбут эти аҕалар. Холондоорбут эт эмтээх- искэ-үөскэ.

5. Сибизһэй эт хайдах амтаннаабы; сыттаан-амсайан көрүү. Холондоорбут тайах этин сыттаан көрөн этэллэр.

III түһүмэх: Сахалыы оонньуулар.

Туоһу уурталаан онно ыстаналааһын,хаста ыстаммыттарын аабы.

Куобахтааһын, буурдааһын.

«Олонхо үс дойдута уонна олохтоохторо»
(3-4 саастаах оҕолорго дьүөрэлэспит дьарык тэрээһинэ)

Тэрээһин соруга:

Оҕолорго олонхо үс дойдутун уонна олохтоохторун билиилэрин салгыы чинэтии; пропп картаннан үлэлиир үөрүүэхтэрин сайыннарыы; оҕо тылын байытыы: айыылар, удаҕаннар, тойук, саха дьоно.

Олонхо 3 дойдутун өңүн сөпкө дьүөрэлээн уруһуйдууларын салгыы үөрэтии.

Инники үлэлиин ситимэ:

Оҕолордуун Чехордуна Н.В. «Олонхо дойдута» кинигэ ойууларынан иллэн кэмнэ сэхэргэһии, хамсаныылаах оонньуулары оонньоһун.

Тэрилэ: А4-га үс дойду бэлиэлэрэ, Ньургун Боотур куукулата, пропп картаннан үс дойду олохтоохторо, альбом лиийэ, гуашь, киистэлэр, уу, салфетка, магнитофон, Колесов тойуктаах диискэ.

Тэрээһин хаамыыта:

I. Кириити түһүмэх:

В: - Үтүө күнүнэн, оҕолоор!

О: - Үтүө күнүнэн.

В: - Бүгүн биһиэхэ ыалдьыт кэллэ. Көрүң эрэ бу кимий?

О: - Ньургун Боотур.

В: - Маладьыастар, Ньургун Боотур. Кини эһиги төһө олонхону билбиккитин истиэн баҕарар.

Оҕолоор, биһиги олонхону төһө билбиһпитин Ньургун Боотурга көрдөрөбүт дуо?

О: - Көрдөрүүххэ.

II. Сүрүн түһүмэх:

Нь.Б: - Оҕолоор, олонхоҕо хас дойду баарый?

О: - Үс.

Нь.Б: - Туох диэн ааттаахтарый?

О: - Үөһээ дойду, Орто дойду, Аллараа дойду.

Нь.Б: - Маладьыастар. Кимнээх бу үс дойдуга олороллорун билэбит дуо?

О: - Билэбит.

Нь.Б. – Кимнээбий?

О: - Айыылар - Үөһээ дойдуга, киһилэр, биһиги - Орто дойдуга, абааһылар - Аллараа дойдуга.

Нь.Б.: – Маладьыастар. Билигин миигин кытта «Үсдойду» диэн оонньооххутун баҕарабыт дуо?

Хамсаныылаах оонньуу «Үс дойду» (Ньургун Боотур дойдутун булбакка туран хааларын быһааран биэрэллэр)

Нь.Б.: - Оҕолоор, арай биирдэ кыргыһы бөҕө буолбут. Үс дойду олохтоохторо охсуһан, барыта булкуһан хаалбыт. Ким да кими да хоппотох. Ханна-ханна баралларын кыайан быһаарбакка турбуттар. Үс дойду олохтоохторун оннун буллараан биэрэбит дуо?

Оҕолор, бу туох бэлиэлэрэй?

О.: - Үс дойду: халлаан күөх төгүрүк – үөһээ дойду, от күөх төгүрүк – орто дойду, хара төгүрүк – аллараа дойду.

Нь.Б.: - Маладьыастар! Онтон бу пропп карталарга баар үс дойду олохтоохторо буккуллан хаалбыттарын эһиги буллартыахтааххыт (сорудабы толорор кэмнэригэр хас биирдии оҕону кэтээн көрүү, ыарырҕатар кэмнэригэр көмөлөһүү).

В.: - Биһиги оҕолорбут бүттүлэр. Ньургун Боотур, оҕолор төһө сөпкө оңорбуттарын бэрибиэркэлиэххэ.

Нь.Б.: - Аны билигин, оҕолоор, Үс дойду олохтоохторун курдук хамсаныаххайын эрэ.

Сыннаалан- «Олоҕхо 3 дойдутун олохтоохторун хамсаныыта»

III. Түмүк түһүмэх:

Нь.Б.: - Маладьыастар! Эһиги олоҕхо ус дойдутун билбит эбиккит.

В.: - Оҕолоор, биһиги Ньургун Боотурга үс дойдуну уруһуйдаан биэрэбит дуо? Кини баран доҕотторугар көрдөрүөбэ.

О.: - Уруһуйдуохпут.

Колесов тойугун холбоон иҕитиннэри. Оҕолор уруһуйдаан баран уруһуйдарын Ньургун Боотурга бэлэх ууналлар.